

Lavotha 1953 = Lavotha Ödön: A tárgy jelölése a manysiban. *Nyelvtudományi Közlemények* 54: 200–218.

Pusztay 1975 = Pusztay János: A determinálás kifejezése az uráli nyelvekben. *Magyar Nyelvőr* 99: 356–64.

Balázs Géza

A magyar reneszánsz nyelvi stílusa

Reneszánsz, humanizmus¹

A reneszánsz irodalma új nyelvet és új stílust jelent. Alapvető jellegzetességét az elnevezése is mutatja: ’újjászületés’. Újra fölfedezték, megújították az antik kultúrát. A korábbi stíluskorszakkal szemben megerősödik a világias tartalom, a szubjektív vallomás, az esztétikai célzatosság és felbukkan a tisztán szórakoztató célú, s valójában a tömegkultúrát előkészítő művészet.

A reneszánszra való reflektálás, a stíluskorszak megjelölése és megnevezése későbbi. A reneszánsz francia jövevényszó, amely vagy a franciából (*renaissance*) vagy a németből (*Renaissance*) került át a magyar nyelvbe. A francia szó jelentése: ’újjászületés, megújulás; a lélek megújulása kegyelem által; a tavasz érkezése; a fák tavaszi újraéledése, a művészet, irodalom, tudomány újraébredése az antik műveltség hagyományai alapján’, míg a németben már a reneszánsz korát, stílusát is jelentette (Zaicz 2006, 690–691).

A magyar reneszánszot mint magyar nyelvi stílust – hozzávetőleges pontossággal a 16. század elejétől a század végéig számítjuk. (A reneszánsz mint művészeti stílus Itáliában jóval korábban kezdődött, s Magyarországot is korábban érte el.) Finom műgond, emberközpontúság, stílusában az antikizálás: az antik versformák és motívumok utánzása, valamint harmónia és szépség jellemzi. Kedveli a természeti metaforákat (virág, galamb, fülemüle, csillag, napfény). Jellemzi még a díszítő halmozás. Balassi Bálint költői sablonjai között megtaláljuk a vágáns dalok, a virágénekek fordulatait jellemzik. Hitelességgel hatnak nála az idealizálását célzó díszítő halmozások: „én drágalátos palotám, / Jóillatú piros rózsám, / Gyönyörű szép kis violám” (S. I. – B. G. 2005, 265).

A reneszánsz legjelentősebb szellemi áramlatának az antikvitást és az emberközpontúságot összekapcsoló humanizmust nevezzük, amely elsősorban az antik filológiai műveltség és embereszmény jelölője. A humanista ember harmonikus, sokoldalú, tevékeny, művészetalakító jellemvonásokkal rendelkezik.

¹ A reneszánsz évben született tanulmányommal tisztelettel köszöntöm a magyar retorika, stilisztika, grammatika művelőjét, Raisz Rózsát.

A reneszánsz stíluskorszakát megelőzi a magyar középkor irodalmának nyelvi stílusa, amelyet néhány gótikus stílusnak is neveznek, követi a manierizmus, a barokkot bevezető átmeneti stílus, majd pedig a 17. századtól egyértelműen a barokk.

A magyar reneszánsz irodalom stílusának alakításában elsőként a magyar nyelvű deákirodalmat, a históriás énekek szerzőit, például Tinódi Lantos Sebestyént (Cronica 1554) kell megemlíteni. Róla úgy tartják, hogy az első magyar költő, aki mesterségét, művészetét hivatásszerűen űzi. Nemeskürty (1983, 100–101) megjegyzi, hogy megfigyeléseit „fényképzési pontossággal, tudósítói alázattal és tárgyilagossággal tolmácsolja”. A reneszánsz korszak még átmenetet jelez a közösségi és az individuális kultúrák, stíluskorszakok között. Kedvelt alkotásmódja a közös történelmi múlt felidézése, az átdolgozás, az aktualizálás.

Rendszerint átdolgozásként jelennek meg a regényes históriák, a szórakoztató verses epika, a történeti események, szerelmes történetek (Istvánfy Pál: Voltér és Grizeldisz 1539, Valkai András: Bánk bán históriája 1567, Ilosvai Selymes Péter: Az híres Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról 1574). Ide sorolhatjuk az elődökénél magasabb színvonalat képviselő Bornemisza Péter Elektráját (1558) is.

Az 1570-es évektől virágzik ki valójában a magyar reneszánsz stílus. Kiszorul a kezdetlegesebb deák stílus, a reformáció propagandisztikus hangja, uralkodóvá válik a reneszánsz stíluseszmény. Ennek fő képviselői az alkalmilag verselgető arisztokrata költők, akik főként istenes és szerelmes verseket írnak (Balassi János, a nagy költő apja 1518–1577, Homonnai István 1543–1598), a verses epika és drámák szerzői. De mindannyiuk művészetét messze felülmúlja, egyúttal a magyar reneszánsz stílusának fő példázója Balassi Bálint (1554–1594). (Szabó 1998, 55–56).

Szemiotikai keretben

A magyar reneszánsz nyelvi stílusát most szemiotikai keretben járjuk körül. Tehát a reneszánsz jeleket keressük, a reneszánsz korszakot mint művelődéstörténeti egységet, keretet meghatározó jeleket – különféle jelrendszerekben. Nyilvánvaló, hogy továbbra is kiemelkedő helyen szerepel a nyelv, hiszen a nyelvi emlékekből egyéb jelrendszerekre is ráláthatunk.

1. A reneszánsz hangjai, költői. A reneszánszban még elterjedt volt a „hallás útján élvezett szóbeli, zenével kísért költészet (Nemeskürty 1983, 97). Viszont ez az évszázad az, amelynek során a sokszor „müsortűzetként” lejegyzett szövegek „elnémultak”. Benczik Vilmos (2006, 236) kutatásaiból tudjuk, hogy az olvasás a Kr. u. 8. századig dominánsan hangos olvasást jelentett, a 12. századtól felgyorsul az olvasás „elnémulása”, míg a teljes elnémulás a 17–18. században következett be. A hangos és néma olvasás a reneszánsz korában vegyes képet mutathatott. Ezt a váltást jól tükrözik Balassi Bálint „énekekre komponált” ver-

sei (ad notam), amelyek később már „néma olvasásként” terjedtek. Az elnémuló olvasás új gondolkodási módszereket hozott magával, s voltaképpen megteremtette az önálló, az befogadó közönségtől elszakadó költő és író prototípusát.

Az olvasás elterjedése magával hozza a látás javításának szükségességét. Az ókularé (szemüveg) jellemzően reneszánsz kori sajátosság. (P. Balázs 1960).

2. A retorika feléléde. A retorika az ókor „találmánya”, s a középkorban is fennmaradt. A reneszánsz korában azonban az antik minták felélesztése, újrakidítása nyomán elmélyült, megújult. Adamik Tamás (2004, 137–138) írja: „a klasszikus retorika szabályrendszere áthatja az egész szellemi életet. Nagyobb teret kap a nyilvános beszéd, de ezzel párhuzamosan a retorika érezteti hatását a társadalmi élet minden területén, integráló, esztétikai orientációjú tudománnyá válik, amely megtanít a társadalmilag igényelt beszéd-, írás- és viselkedésmódra, s bizonyos eleganciát tesz kötelezővé a társadalmi életben ugyanúgy, mint a szellemi életben. Lényegében a művelt hercegi és királyi udvarok ’udvari emberének’ viselkedési normáit szabja meg”. Még egy fontos retorikai hatás: „A retorika a költészetbe is behatol: a verseket a szónoklattan előírásai szerint írják, például a retorikai distributio (felosztás) és recapitulatio (összegzés), azaz az érvek elegáns taglalása és összegzése fontos szerephez jut a reneszánsz költészetben”. A retorika hatásának tarthatjuk a harmóniára való törekvést, a klasszikus „hármasság” (arany metszés) tudatos és következetes elterjedését is a művészetekben. Például Balassi költészetében a hárompillérű kompozíciós elv, a $3 \times 33 + 1$ írt, illetve tervezett versciklusa (Nemeskürty 1983, 159–160). Ugyancsak a retorikai tudatosság hatásának vélhetjük a képzőművészetben kialakuló perspektíva-váltást, a háromdimenziós ábrázolásmód terjedését, amelyet az irodalomban a „nézőpontváltás” (például idézetek beépítése) képvisel.

3. A nyelvészeti gondolkodás, a grammatikák felvirágzása. Európában a reneszánsz idején zavarba ejtően sok nyelvészeti munka jelenik meg. Ezek egy része a klasszikus latinhoz való visszatérést, mások a többi „szent nyelv”, a görög és a héber feltárását hivatottak elvégezni, ismét mások a nemzeti nyelvi grammatikákat kívánják megalapozni a terjedő könyvnyomtatás miatt sürgősen egységesítendő köznyelvek segítésére. Máté Jakab (2003, 192) írja: „A 15. század végétől a 16. század végéig tömkelegével jelennek meg a különböző vulgáris (nemzeti) nyelvek grammatikái vagy teljes nyelvtani rendszerüket önállóan kibontva, vagy a latin grammatikák szabályainak és példáinak anyanyelvű magyarázataival, amelyekben már csíráként benne van a vulgáris nyelv grammatikai rendszere is. A reformáció térhódítása is kedvezett a nyelvészeti gondolkodás fejlődésének azáltal is, hogy szükségessé vált az ó- és újszövetségi könyvek lefordítása a különböző vulgáris (nemzeti) nyelvekre, s ezáltal a tudományos érdeklődés előterébe kerültek a sémi nyelvek – elsősorban az óhéber és az arám – problémái.”

4. A viselkedési normák átalakulása. A reneszánsz retorika előírja az „udvari”, „illő” viselkedési normákat. Ennek nyelvi következménye korábbi általános

tegeződés mellett a magázás létrejötte (Kertész é. n. 102–113); illetve a tisztálkodás kultúrájának megváltozása. Ahogy Juhász Katalin (2006, 34) írja, a „16. század végétől, a víz szerepének csökkenésével párhuzamosan, fokozatosan másfajta tisztaságfogalom alakult ki. Nem a bőr, hanem a ruházat tisztasága lépett előtérbe. Ezen belül is nagy hangsúlyt fektettek az alsóruházat tisztaságára és gyakori váltására”.

5. Nevetéskultúra, tabuk felszínre kerülése. A reneszánsz számos, korábban tabunak számító, annak vélt téma felszínre kerülését is magával hozza – ez részben persze csak annak köszönhető, hogy ettől a korszaktól kezdve maradtak fenn emlékek. (A mediális fordulatról szóló részben rámutatok arra, hogy a reneszánszból a középkor „jobban láthatóvá” vált.) A legtöbb „világi” témát ide sorolhatjuk (pl. az erotikát, a meztelenséget, a prostitúciót, a részegséget stb.) Bahtyin (2002, 11–12) „fölfedezi” a középkor és a reneszánsz népi nevetéskultúráját, a kitombolást, a karnevált, a humort; három nyelvi-megnyilvánulási formát különít el (szertartások, színpadi formák; komikus nyelvi alkotások; familiáris vásári beszéd különböző formái, műfajai), s megállapítja, hogy (bár jórészt feltáratlan kérdés) a „reneszánsz irodalomnak még a karneváli világérzékelés a legmélyebb alapja” (2002, 33). Tény, hogy a nyelvemlékekben a magyar reneszánsz korában bukkan fel az első verses köszöntő, virágének, csízió, ráolvasás, a részegség fokozatait bemutató vers (vö. Molnár–Simon 1976), de reneszánsz kori jelenség az első magyar graffiti is (Balázs 1987, 331–332), és e korszakból pontosan 1536-ból említi Oláh Miklós a magyar szleng első előfordulását, a koldusnyelvet, a simándi lingua caecorum-ot (első közlés Tolna, idézi: Bárczi 1980, 274).

6. Mediális fordulat – gondolkodási fordulat. Végző soron a reneszánsz egyik legfőbb jellemzője egy mediális fordulat. Már említettem, hogy a hangos kultúra ekkor kezd el nagyobb mértékben elnémulni, amelynek következménye az olvasáson alapuló gondolkodás- és befogadásmód; a legfontosabb jellemző azonban a kéziratos kultúrának kezdődő, majd fokozatosan fölgyorsuló könyvkultúrává alakulása. Ahogy Marshall McLuhan (2001, 161) írja: „A XVI. századi reneszánsz a kétezer éves alfabetikus és kéziratos kultúra, valamint az új mechanikus, ismételhető és nagy mennyiségű termelés határkorszaka volt.”

Ennek a mediális fordulatnak a fő szimbóluma a könyv és a könyvtár. A kéziratos reneszánsz kódex egyre díszesebb lesz, a tartalom mellett a forma tökéletessége is fontos szemponttá válik. A könyv nemegyszer dísz tárgy, érték, reprezentáció; művészeti-kézműipari termék. A reneszánsz hozza ismét divatba a könyvgyűjtést, a könyvtárat, reneszánsz vonás a könyvek díszes bekötetése, nyomdák, könyvtárak támogatása. A reneszánsz könyvgyűjtemény árulkodik a reneszánsz emberről. Ókori és reneszánsz irodalmi alkotások, természettudományos munkák, hajózásról szóló könyvek (földrajzi fölfedezések, útleírások), ókeresztény egyházatyák művei szerepeltek nagyobb számban egy ilyen gyűjteményben (Galli 1991, 22). A reneszánsz és az azt követő egy évszázad egyik

különlegessége, hogy a terjedő könyvkiadás jórészt még a középkori „termést” terjesztette, így a XVI. századi ember többet láthatott a középkorból, mint maga a középkori. Sőt: „az olvasóközönség elámult ezen a korábbi kultúrán” (McLuhan 2002, 163). De elsősorban nem a tematikai gazdagság, hanem a nyomtatott szöveg medialitása, az abból fakadó homogenitás, linearitás és ismételtettség jelentették az új tudomány és művészet paradigmaváltását, amely „fokozatosan elvezetett azokhoz a termelési formákhoz és társadalmi szervezetekhez, amelyekből a nyugati világ oly sok eredménye és csaknem összes sajátos jellemvonása származik” (McLuhan 2002, 164–165).

Balassi Bálint reneszánsz táncdala (Egy török ének...) Esettanulmány a reneszánsz stílusáról

2004-ben emlékeztünk meg Balassi Bálint 450. születésnapjáról. Mint tudjuk, igen fiatalon halt meg, 40 éves korában, ez akkor is viszonylag fiatal kornak számított. Érdekes, színes egyéniségről van szó, akit nemcsak az irodalomtörténészek értékelnek, hanem a nyelvészek, de legalább annyira a művelődéstörténészek is, hiszen összetett, „reneszánsz” egyéniség. Élete, költészete egyaránt ezt mutatja.

Balassi előtt is írtak magyar verset, mégis úgy szoktuk őt számon tartani, mint az első magyar nyelvű költőt. Attól az első, hogy Balassi gyakorlatilag „mai” nyelven ír. Nem ómagyar, nem középkori magyar fordításnyelven, hanem nagyon friss, üde nyelven. Témái, hasonlatai (valóságreferenciái) már jórészt világiak, ráadásul sokszor „tabutémák” (meztelenség, prostitúció) első versbeli megfogalmazásai. Verseinek életszerűségüket növeli, hogy megszólításokat, párbeszédet épít be költeményeibe, sőt új perspektívaként értékelhetjük, hogy nézőpontokat is változtat. Mindamellet rendkívül tudatos, tudományos minták, előképek alapján dolgozó költő.

Balassi Bálint nyelvezete bár csaknem félévezred előtti magyar nyelv, a mai magyar olvasónak mégsem nehéz, de – mint minden irodalmi mű esetében – kétségtelenül többszöri olvasás kell ahhoz, hogy szépségében, ízeiben elmélyüljünk, hogy mélyebb értelmét feltárjuk. Ha ez a kis többletolvasás-ráfordítás megtörténik, akkor szótár, magyarázat nélkül olvashatók költeményei.

Mindennek illusztrálására szolgáljon példaként egy táncdal – egy reneszánsz táncdal. Ma talán „slágernek” neveznénk. Ilyen vers az *Egy török ének*. Képzeljünk el hozzá a zenét, török zenét!²

² Csörsz Rumen István megzenésítette a verset. Sz. Z. közlése.

HUSZONNYOLCADIK

EGY TÖRÖK ÉNEK: „BEN SEYRANA GIDER IKEN” a nótája is az

- 1 *Minap múlatni mentemben
Jöve két kegyes előmben,
Egyik monda: Hallád, legény,
Melyikünk szebb, ez-é vagy én?*
- 2 *Felelém: Ez szót nem fejtem,
Vétekben én nem leledzem,
Nem akarok megfelelnem,
Mind szépnek tetszetek nékem.*
- 3 *Néktek szemetek fekete,
Két-két narancs kebletekbe,
Vagytok szépek személytekbe,
Édesek beszédetekbe.*
- 4 *Monda ismét: Kérdlek téged,
Melyinket vennéd inkább meg?
Melyinkért adnád több pénzed?
Mondd igazán feleleted!*
- 5 *De imhol néktek az igaz,
Szépségtekről rövid válasz,
Szömölcsöt visel mellyén az;
Azki legszebb, kisebbik az.³*

A vers első olvasásra egy legény és két kacér, „csintalan” lány találkozásának, évődésének tűnik. Két lány „kikezd” egy fiúval. Ne szépítsük: a vers a megvásárolható szexuális szolgáltatásról szól; a legény „múlatni” indul, azaz prostituáltakat keres, a lányok választásra sarkalják, el akarják adni magukat, a legény pénzére éhesek. A legény eleinte szégyenlősködik, majd választ. Mindennek tárgyalása rendkívül visszafogott, legföljebb egy kis erotikus kisugárzása van a versnek. Erről később. Pedig a korabeli magyar nyelvben már megvoltak azok a szavak, kifejezések, így kifejezési mód is, amely néven nevezte a szexuális szolgáltatást. Több mint másfél évszázaddal korábbról származik Rotenburgi

³ Verstár '98 CD szövegközlése szerint. Más tagolású közlések is vannak, amelyek megnehezítik a szöveg formai feltárását.

János deák magyar „nyelvmestere”, amelyben szerepelnek ilyen, a deák számára fontos kifejezések, mint „Phecum⁴ hugodat”, „Schaffarina⁵ ette⁶ hebe⁷ pyczat” (Molnár–Simon 1976. 65–66).

Nyugodtan megállapíthatjuk tehát azt, hogy Balassi *Egy török ének* című verse latrikánus, lator ének, de annak enyhébbik, kevésbé szabad szájú, nyomdafestéket tűrő, „udvari” típusából (Gerézdi 1962, 283), amelyet Horváth Iván (2004, 291) alig-latrikánusnak nevez.

A témaválasztás merészsége föltétlenül Balassi reneszánsz jegyét erősíti.

Ahogy az „ad notam”, vagyis az énekjelölés mutatja, Balassinak e verse egy török énekre megy vissza, sőt a vers föltehetőleg törökből fordított vers: „*BEN SEYRANA GIDER IKEN a nótája is az...*” (Horváth 2004, 291, valamint: Tasnádi 2006, 41–43). Mint minden Balassi-vers, ez is énekelhető, ráadásul török dallamra. A népköltészet, azon belül a vulgáris népköltészet, valamint a más népek költészetének a hatása ugyancsak reneszánsz vonásként értékelhető. Egyébként Balassi egyéb török verseket is fordított (pl. Valahány török bejt...⁸), amelyekkel most nem foglalkozunk, csak megemlítjük, hogy Balassi ismerte a török költészetet, s rajta keresztül a keleti, perzsa világot és talán a (szufista) miszticizmus is megérintette (vö. Nemeskürty 1983, 156).

A vershelyzet egy olyan kommunikációs helyzetet ábrázol, amelyben bőven találkozhatunk frusztrációkkal, esetlenségekkel. Ez pedig a szexuális kommunikáció, azon belül a szexuális szolgáltatás adás-vevése. A vers máig szólóan hitelesen ábrázolja azt a helyzetet, hogy a „hivatásos” lányok bátrabbak, kihívóbbak (voltaképpen „leszólítják” a legényt), míg a legény eleinte szabadkozik, habozik, de végül is kimondja, hogy melyik lányt választja. (Hihetően így történik ma is.)

Balassinak vannak női dalai, versei, és egyesek ezt a verset is „női versként” nevezik meg, pedig ezt a verset a férfi (a legény) adja elő, s csak idézi az egyik nő szavait, amelyekkel „kikezd” a legénnyel. Így tehát legfőljebb arról van szó, hogy „női beszédhelyzetet adoptál férfi” (Horváth 2004. 289). Pedig nagyszerű lenne feltételezni, s reneszánsz vonás lenne, hogy Balassi ókori minták, például Ovidius Heroides (Hösnők levelei) asszonymonológjai (Falus 1980. 537–538) nyomán írta volna, s talán közvetett hatás van is, ám Horváth Iván (2004, 282, 285) megjegyzi, hogy ez a vers, illetve a gyanúba hozható egyéb női versek nem Ovidius Heroides mintájára születtek, hanem valamiféle korabeli magyar hagyományok nyomán (Horváth 2004. 285), amelyekre egyébként vannak adatok (pl. Stoll Béla Pajkos ének című gyűjtésének egyik kisdala, Horváth 2004, 287),

⁴ fék, fik = nemileg közösül

⁵ Schaffarinna = erkölcsstelen nő, kurva

⁶ ette = adj, adj te

⁷ hebe = meleg, forró

⁸ bejt = rövid, tömör vers (török szó)

illetve a középkori obszcén költészet egyre jobban feltárt világa is mutat számos párhuzamot (pl. Bánki–Szigeti 2006).

Figyelmet érdemelnek a Balassi-vers „valóságvonatkozásai” is. A legény „múlatni” megy, a lányokat „kegyesnek” nevezi (egyébként más Balassi-versekben is), a nőideál számára (sorrendben, szemmagasságból lefelé, illetve a rész felől az egész felé haladva): a fekete szem, a „két-két narancs” kebel, „szömölcsös” mell (ezek szerint a mellük kilátszik), a „szép személy” és az „édes beszéd”. Kiemelendő, hogy a legény számára fontos a szem, a kebel mellett a személyiség egészének összehatása, valamint a beszéde. A kebelnek a narancshoz való viszonyítása magától adódik, de mégis van nyelvi vonatkozása: a narancs Magyarországon való megjelenésének igen korai említése és hasonlat formájában talán elsőként való szerepeltetése. A narancs a magyar nyelvben olasz jövevényszó, első említése szintén reneszánsz kori: 1481 (Zaicz 2006, 562). Kiss Lajos (1966) korábbi szövegtárában még csak hat XVI. századi előfordulását említi, s nincs köztük Balassi verse. Balassi tehát ismerte a narancsot, s a lányok mellét nem az almához, hanem a narancshoz hasonlította.

A vers több tabut is áthág, s ezt a jellemzőt is reneszánsz vonásnak tarthatjuk: témája a prostitúció, a női felajánkozás, s némi erotikus töltete van a női (nyilván részben kitakart) kebleknek narancshoz való hasonlításában is. Ennél is tovább megy a Célia „feredését”, egyúttal mezítelen testét leíró Csudálván egy ferdőt... című verse.

Ha már most a vers felépítését nézzük, föltétlenül meg kell említeni annak párbeszédes jellegét (megszólítás–felelet, kétszer). A vers leíró résszel kezdődik (a költői én, a legény beszél), majd egyenes beszéd (oratio recta) formájában, az eredeti beszédet mimetikusán, híven reprodukálva idézi az egyik „kegyest”, majd saját magát. Párbeszéd alakul ki, mert a „kegyes” ismét noszogatja, ő pedig „megfelel”. Meglehetősen nagyszerű és kulturális sajátosságainkból fakadó a nő kérdése és a kérdés megerősítése, valamint a legény habozása, mellébeszélése, másodjára való színvallása. A célzás–elhallgatás finom retorikai játékával állunk itt szemben (talán éppen a reneszánsz retorikák hatásaként), amely egyszerre ad lehetőséget kommunikációs stratégia kialakítására, például az elfogódottság leküzdésére, időnyerésre, de gondolkodásra, választásra is; valamint a társalgási illem is azt diktálja, hogy az ember ne rögtön válaszoljon. (A magyar kultúrában az első kínálásnál illik szabadkozni, de ha megerősítik a kínálást, akkor kötelező elfogadni.) A párbeszéd egy egyszerű szócsatának is felfogható, ami a reneszánsz drámák egyik sajátossága (vö. Bornemisza: Elektra, Shakespeare – a hasonlóságra felhívja a figyelmet Nemeskürty 1983, 117).

A kétszeres megszólítás–felelet (te–én) egyúttal perspektíva-, vagy nézőpontváltás is, amelyet ismét reneszánsz sajátosságként határozhatunk meg. Meg kell említeni a megszólítás közvetlen, tegező voltát is („Hallád, legény...”), amely egyszerre fakad a helyzetből (a szexuális kommunikációban tegeződés van), valamint a korszakból (még nem általános a magázódás). De fontos jelen-

ség a legény (eszerint úriember!) habozásán túl válaszában udvarias – ismét reneszánsz vonás – jellege is: „Vétekben én nem leledzem...” Azzal, hogy nem akar választani, nem akarja megsérteni egyik vagy másik lányt.

Nem kívánom erőltetni a Balassi-versekről elmondott hárompillérű versszerkezet-modellt, amely szerint az első, a középső és az utolsó versszakoknak kiemelendő jelentőségük van: vagyis az első az intonálás felvillantja a gondolati tartalmat, a középső az eszmei súlypont, amely magába sűríti a gondolati tartalom lényegét, míg az utolsó összegzés, lezárás, amely visszautal a lényegre. A közbülső szakaszok részletezések, érvelések (Szabó 1998, 60). Ezt a „kényszerzubbonyt” ráhúzhatjuk erre a versre is, erősítendő annak reneszánsz vonását, de a magyarázatkeresésben felhasználjuk a feszültségkeltés és -oldás (tenzió – detenzió) pszichikai működésének elvét is (amelyre nézve lásd Fónagy 1990, valamint Miko 2000. 90 stb.) munkáit):

1. versszak: vershelyzet: választás problémája, feszültségnövekedés, a homeosztatisztikus (egyensúlyi) helyzet felbomlása.

3. versszak: Az egyensúlytalansági helyzet: döntésképtelenség: a két lány egyformán szép, a feszültség fennállása.

5. versszak: Választás, kimondás, a feszültség csökkentése, új egyensúlyi helyzet teremtése.

Elérkeztünk a vers nyelviségének megragadásához. Annyit már elárultam, hogy mai nyelvérzéssel is könnyen olvasható versről van szó. A vers még az egységes magyar irodalmi nyelv hajnalán, voltaképpen előtte született. Archaikus és nyelvjárási formák előfordulnak benne, de ezek nem mennek túl az érthetőség határán. Csak mai szemmel archaikus formák: jöve, mondá (elbeszélő múlt, amely a XIX. századig általános volt). A *vagytok* helyett az szerepel: *vattok* (ez föltehetőleg a Balassi által is beszélt palóc nyelvjárás sajátja), *halljad* helyett *hallad*, a *szemölcs* helyett *szömölcs* szerepel. Az egyetlen erősen ö-ző forma mellett egyébként sokkal inkább e-zik („nem fejtem, vétekben én nem leledzem...”, vagy „szépnek tetszetek nékem”, vagy „Néktek szemetek fekete”). Ezek a sorok mai szemmel nézve hallatlanul unalmasnak, zeneietlennek tetszenek, de tudni kell, hogy a korban föltehetőleg használták a zárt e hangot, amelylyel az egyhangú e-k száma a körülbelül a felére csökkent. Tehát ezek a sorok sokkal zeneibbnak tetszettek, mint ma. A zeneiséget szolgáló további jellemzők a 8 szótagos hangsúlyos sorok, a 4 sorból álló versszakok, az egyszerű párosrímek, leginkább ragrímek (aa, bb, amelyek több versszakban csoportrímet is alkotnak: aaaa, bbbb), valamint ide sorolhatjuk a szóismétléseket (melyikünk, melyinket, mondd, monda stb.), illetve a ragrímeken túli alliterációkat is: „Minap múltani mentemben”, illetve a 4. versszakot, amely mind „m” betűvel kezdődik.

Van egy igen szép szójátékszerű kiazmus (keresztalakzat) is a versben: „*az ki legszebb, kisebbik az*”, nem teljes kiazmus, így ábrázolhatnánk: ab : ca.

Van a versben névelő is. Nem sokkal Balassi előtt, az ómagyar korban alakult ki a névelő, itt már előfordul, igaz, ritkán. Ma több névelőt használnánk. Úgy kezdődik a vers, hogy „*Minap mulatni mentemben*” – ez tökéletesen hangzik XVI. századi nyelven. Ma inkább azt mondanák: „a minap, amikor mulatni mentem”.

Érdemes még megemlíteni, a kegyes, valamint az édes szavakat. A kegyes itt és más Balassi versekben is a nőt jelöli. Az édes pedig jóval nagyobb – pozitív – jelentéstartománnyal bír, mint ma: „*édesek vagytok beszédetekben*”. Az *édes beszéd*, a „szép” beszéd szinonimájaként jelenik meg ebben a versben. Ráadásul úgy jelenik meg az *édes beszéd*, mint vonzerő, mint a női báj, kellem egyik ismerve. A szép, választékos beszéd tehát széppé teszi az embert. Ugyan e forrásból fakad az édesanya, az édes öcsém, az édes úr, valamint az édes anyanyelv, az édes hazám kifejezésünk is.

Összefoglalás

Az *Egy török ének* című, föltehetőleg törökből fordított Balassi Bálint-vers tehát magán hordozza a reneszánsz-költő számos tulajdonságát: egy korábbi énekes-zenei kultúrához köthető, énekelhető, nyelvi szempontból is zeneiséget fölmutató; szabad, kicsit mondén témaválasztású; erotikus tartalmat hordozó; a célzás-elhallgatás (habozás) retorikáját bemutató; párbeszédességet, oratio recta-idézetességet, rajta keresztül perspektíva- és nézőpontváltásokat tartalmazó; tipikus hárompillérű szerkezetet (feszültség és oldás) mutató vers. Mivel a reneszánsz-életérzés nem csupán egy korszakhoz köthető, hanem az ember antropológiai élménye, elmondható, hogy Balassi verse, ha vesszük a fáradságot, olvaszuk, ízlelgetjük, fejtegetjük, modern, minden korhoz szóló vers.

Irodalom

- Adamik Tamás 2004. A retorika a középkortól napjainkig. 125–152. In: Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika*. Osiris, Budapest.
- Bahtyin, Mihail 2002. *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Osiris, Budapest.
- Balassi Bálint összes versei*. (A szöveget gondozta, a jegyzeteket és az életrajzi jegyzetet írta: Kőszeghy Péter és Szentmártoni Szabó Géza.) 2004. Osiris Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 1987. A firkálások kutatása és nyelvi jellemzői Magyarországon. *Magyar Nyelvőr*, 111. 330–338.
- Balázs Géza 2004. A nyelvek virágos kertje vagy múzeuma lesz Európa? 7–14. In: „*A magyar nyelv Európában*”. Anyanyelvi konferencia Balassi Bálint születésének 450. évfordulója alkalmából. Budapest Főváros XV. kerület, Rákospalota–Pestújhely–Újpalota Önkormányzata, Budapest.

- Balázs János, P. 1960. Az ókulárétól a szemüvegig. *Magyar Nyelv* LVI. 91–98, 194–204.
- Bánki Éva és Szigeti Csaba (főszerk.) 2006. *Udvariatlan szerelem. A középkori obszcén költészet antológiája*. Prae.hu, Budapest.
- Bárczi Géza 1980. A „pesti nyelv”. 237–279. In: Bárczi Géza, 1980. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat, Budapest.
- Benczik Vilmos 2006. *Jel, hang, írás. Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez*. Trezor, Budapest.
- Falus Róbert 1980. *Az antik világ irodalmi*. Gondolat, Budapest.
- Fónagy Iván 1990. *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Galli Katalin 1991. *Az európai írás és könyv története*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- Horváth Iván 2004. *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*. (Első magyar nyelvű kiadás: 1982.) Akadémiai, Budapest.
- Juhász Katalin 2006. *Meg is mosakodjál. Magyar népi tisztálkodás a 20. században*. Timp Kiadó, Budapest.
- Kertész Mano é. n. *Szállok az Úrnak. Az udvarias magyar beszéd története*. Révai Kiadás, Budapest. 102–113.
- Kiss Lajos 1966. Narancs szavunk eredete. *Filológiai Közöny*, 1966/1–2. 209–214.
- Máté Jakab 2003. *A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század elejéig*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- McLuhan, Marshall 2002. *A Gutenberg-galaxis*. Trezor, Budapest.
- Miko, Frantisek 2000. *Az epikától a líráig. Az irodalmi mű stilisztikai vizsgálata*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely.
- Molnár József – Simon Györgyi 1976. *Magyar nyelvemlékek*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nemeskürty István 1983. *Diák, írj magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig*. 1–2. Szépirodalmi, Budapest.
- S. I. (Schlettné Sebő Ildikó) – B. G. (Balázs Géza) 2005. Stílustörténet, stílusirányzatok. 264–265. In: Balázs Géza szerk. 2005. *Magyar nyelv*. (Második, átdolgozott, bővített kiadás.) Corvina, Budapest.
- Szabó Zoltán 1998. *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai*. Corvina, Budapest.
- Tasnádi, Edit, 2006. 450 Yasindaki Macar Ozan Bálint Balassi. 11–18. In: Tasnádi, Edit–Dursun Ayan (cev., ed.) 2006. *XVI. Yüzyıl Macar Ozan Bálint Balassi ve Siirlerinden Örnekler*. Akadémiai Kiadó, Magyar–Török Baráti Társaság, Budapest.
- Verstár '98 CD*. A magyar líra klasszikusai. Arcanum Adatbázis 1998.
- Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár*. Tinta, Budapest.